

**Часлав Динчић**  
самостални истраживач  
Алакинце  
Сурдулица

УДК 94(497.11)''1913''  
355.48(497.11:497.2)''1913''

### ЦРНА ТРАВА И ВЛАСИНА У ДРУГОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ

*АПСТРАКТ:* Незадовољна одлукама Лондонског мира, Бугарска је напала српску војску на Брегалници и тиме отпочела Други балкански рат. Недељу дана касније бугарске трупе су напале српске положаје на линији Дашчани кладенац – Власина. Бранећи Тумбу нарочито се истакао Трећи пешадијски пук. Будући да је гранични фронт од Чемерника до Букове Главе бранио само један батаљон Првог пука, српским снагама на Власини пристигла су појачања и стабилизovala овај део фронта. Десети пешадијски пук је извршио продор према Босилеграду, али су и Бугари упутили нове снаге тако да се на Миљевским планинама одиграла велика битка. Бугари су и наредних дана вршили јак притисак на српске положаје како би се пробии до Јужне Мораве и заузели саобраћајницу Ниш–Скопље и самим тим угрозили снабдевање српске војске на Брегалници. И поред свих покушаја, то им није пошло за руком, српска одбрана је била непробојна.

*КЉУЧНЕ РЕЧИ:* Црна Трава, Власина, Чемерник, Грамада, Други балкански рат, Десети пешадијски пук, пуковник Милован Плазина

По ослобођењу Куманова и Скопља и избијању Прве српске армије у рејону Овчег поља, српска влада је, на молбу бугарске владе, упутила своју Другу армију (47.275 људи са 72 артиљеријска оруђа) под Једрене као помоћ бугарској војсци у борби против Турака. После пада Једренске тврђаве, 26. марта 1913, дошло је до погоршања српско-бугарских односа. Поједини бугарски листови приказивали су српску војску у лошем светлу умањујући њен допринос и борбене способности, док су бугарске железнице успоравале утовар и превоз српских дивизија у повратку за Србију.<sup>1</sup> Бугарски владајући кругови брзо су заборавили да без помоћи

---

<sup>1</sup> Група аутора: *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске*, књига 5, Београд, 1998, стр. 221.

армије Степе Степановића Једрене још дуго не би било заузето. Балкански савез је улазио у нову кризу пошто преговорима нису била решена спорна питања око поделе интересних сфера у Македонији.

За разлику од Првог балканског рата који је у суштини имао ослободилачки карактер, Други балкански рат је, може се рећи, производ освајачких тенденција балканских држава, а нарочито Бугарске, према Македонији. У настојању да избегне ратни сукоб са Бугарском, Србија је прихватила посредовање Русије у проналажењу обострано задовољавајућих територијалних решења у Македонији према привременој демаркационој линији: Патарица – Рујен – Осоговске планине – Злетовска река – Брегалница – Крива Лакавица – Дојран.

После потписивања Лондонског мира, 30. маја 1913. године, Бугарска је, сматрајући да њени захтеви нису испуњени онако како је то она желела, извршила концентрацију своје војске на српској и грчкој граници, док је са Турском склопила примирје. Према Србији су груписане четири бугарске армије:

Прва армија (42 батаљона, два ескадрона и 22 батерије) под командом генерала Кутинчева на простору Видин–Берковица;

Трећа армија (40 батаљона, 17 ескадрона и 31 батерија) генерала Димитријева у рејону Драгоман–Трн, према Пироту и Власини;

Пета армија (38 батаљона, три ескадрона и 27 батерија) генерала Тошева на простору Ћустендил–Радомир, према Кривој Паланци и

Четврта армија (100 батаљона, 6 ескадрона и 63 батерије) под командом генерала Ковачева на линији Радовиште–Кочане са тежиштем на Брегалницу и Злетовску реку.

Осим ових снага, у резерви бугарске команде која се налазила на маршу према Струмици било је 16 батаљона и шест батерија. Дакле, укупна јачина бугарских снага на фронту према Србији била је: 236 пешадијских батаљона, 28 коњичких ескадрона и 149 батерија.<sup>2</sup>

Према овим бугарским снагама груписане су српске трупе, и то:

Тимочка војска (Шумадијска дивизија II позива и четири пешадијска пука III позива – свега 31 батаљон, три ескадрона и 17 батерија) под командом пуковника Вукомана Арачића, на фронту од ушћа Тимока у Дунав до превоја Свети Никола;

Друга армија (Тимочка дивизија I позива, затим Први, Трећи, Четврти, Шести и Четрнаести пук III позива – укупно 35 батаљона, три ескадрона и 13 батерија) генерала Степе Степановића на положају од превоја Свети Никола до Дашчаног кладенца;

Прва армија (Дунавска и Шумадијска дивизија I позива, Моравска и Дунавска дивизија II позива и Коњичка дивизија – свега 62 батаљона, 25 ескадрона и 29 батерија) којом је командовао престолонаследник Александар

<sup>2</sup> Б. Ратковић, М. Ђуришић, С. Скоко: *Србија и Црна Гора у балканским ратовима*, Београд, 1972, стр. 251.

Карађорђевић, на простору Крива Паланка – Кратово – Свети Никола и у пределу Осоговских планина иза Злетовске реке, и

Трећа армија (Дринска и Моравска дивизија I позива и Тимочка дивизија II позива – укупно 43 батаљона, 7 ескадрона и 25 батерија) под командом генерала Боже Јанковића на линији Штип–Криволак–Велес.

Осим ових снага, на страни Србије учествовала је и црногорска дивизија сердара Јанка Вукотића јачине 13.000 људи, шест брдских топова и 24 митраљеза, а у рејону Скопља прикупљала се Добровољачка бригада. Укупна јачина свих српских снага према Бугарској била је: 196 пешадијских батаљона, 38 коњичких ескадрона и 106 батерија.<sup>3</sup>

Дивизије I позива имале су у свом саставу четири пешадијска пука и по један артиљеријски и коњички пук, док су у дивизијама II позива била три пешадијска пука и по један артиљеријски и коњички дивизион. Сви пукови I и II позива имали су по једно митраљеско одељење од четири митраљеза. У српској војсци је било и 15 пешадијских пукова III позива, као и шест прекобројних пукова.

И поред свих настојања српске дипломатије да се мирним путем реше сва спорна питања, да се не пролива крв зарад туђих интереса, Бугарска је остала у чврстом уверењу да ће силом оружја решити све неспоразуме. У ноћи између 29. и 30. јуна 1913. године бугарска Четврта армија је напала српску војску на Брегалници и Злетовској реци и тако отпочела Други балкански рат.

Борбених дејстава на простору Дашчани кладенац – Власина није било све до 6. јула 1913. Командант српске Друге армије предузео је све неопходне мере за утврђивање граничног фронта. Стратегијски правац преко Дашчаног кладенца бранио је Трећи пешадијски пук III позива (3.470 војника, подофицира и официра) под командом мајора Јована Цветковића.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Исто, стр. 255.

<sup>4</sup> Јован Цветковић (с. Дадинце, Власотинце, 1859 – Ниш, 1935) је завршио са XII класом Војну академију 1875-1881. У чин потпоручника је унапређен 1880, поручника 1883, капетана II класе 1888, капетана I класе 1891. Године 1902. је преведен у резерву и пензију и унапређен у чин почасног мајора да би 1918. био враћен у активну службу са истим чином. У чин пешадијског потпуковника унапређен је 1923. Јован Цветковић је био међу првима који су упали у нишку тврђаву јануара 1878. у време великих борби за ослобођење Јужне Србије. По ослобођењу од Турака он је на служби у Трећем пешадијском пуку, а затим је командир чете I. батаљона. Од 1889. је командир Моравске болничарске чете, а од 1893. је на служби у Гардијском батаљону. Од 1894. је на служби при Врањској пуковској окружној команди. У Балканским ратовима је командант Трећег пешадијског пука III позива. Јован Цветковић је у Првом светском рату, поред осталог, командант одреда заробљених официра, а од 1921. начелник Интендантуре заробљеничке команде. У ратовима је два пута рањаван. За велике заслуге одликован је са 16 одликовања од којих издвајамо: две Златне медаље за храброст, Орден Карађорђеве звезде с мачевима IV реда, ордени Белог орла с мачевима III и IV реда, орден Белог орла V реда, орден Југословенске круне IV реда, Албанска споменица... (Службени војни лист 1881-1935.)

Српски пук је распоредио своје батаљоне: Први и Трећи на Тумби, Други на Црном врху испред Таламбаса, Четврти на Великом Самару.

За одбрану пиротског правца били су задужени: Лужнички одред (на сектору Пресека – Царев Дел), Западни сектор (од карауле Царев Дел до реке Нишаве) и Источни сектор (између река Нишаве и Височице), укупно пет пешадијска пука и 11 батерија. Гребен Старе планине запосео је 14. пук III позива, а у армијско резерви, југозападно од Пирота, били су 14. и 15. пук I позива.

Девета дивизија бугарске Прве армије напала је 5. јула 1913. године српски одред на Светом Николи и успела да потисне трећепозивце који су се, усамљени и без изгледа на брзу помоћ „хватали у коштац са читавом дивизијом“. У неравноправној борби српски одред је изгубио 109 људи. Да би се ојачао Светониколски одред упућена су два батаљона I позива. Ова појачања, међутим, још нису била стигла на положаје када је бугарска дивизија принудила неупоредиво слабије српске снаге да се повуку са Дренове главе. У то време су пристизали и српски батаљони I позива. Дошло је до страховитог судара два противника где су се нарочито истакли регрути српског 14. пука. Иако потиснуте са својих положаја, јединице Балтаберилувачког одреда (14. пук I и III позива) пружиле су веома живав отпор троструко бројнијим бугарским снагама. Командант артиљерије Пиротског утврђеног логора, потпуковник Милош Михаиловић наредио је командир убрзетих хаубичке батерије, мајору Владимиру Митићу да артиљеријском ватром заустави надирање непријатеља. Све то није било довољно да се ударна моћ надмоћнијег непријатеља ослаби јер је он и даље вршио велики притисак на положаје српске Друге армије чији је командант затражио појачања како би се одржао на постојећим позицијама.<sup>5</sup>

Врховна команда је наредила да се Друга армија ојача са Трећим и Шестим прекобројним пуком и 11. пуком II позива. Такође, одлучено је да се из састава Треће армије повуку две дивизије и упуте као помоћ Другој армији. Уласком Румуније у рат и преласком њене војске преко Дунава, бугарске дивизије су 9. јула почеле повлачење према граници тако да се овај део фронта стабилизовао. Јединице Каланског одреда упућене су према Пироту и Власини.

Готово истовремено, 6. јула 1913, јединице бугарске Треће армије (46. резервни и 5. трновско-дунавски пук) предузеле су напад на правцу Дашчани кладенац – Свође. После дуже борбе Бугари су потиснули два српска батаљона тако да се борба пренела на саму Тумбу (т.т. 1372) коју су напала четири бугарска батаљона, и Таламбас на који су јуришала два батаљона. Непријатељ је, уз непрекидну артиљеријску ватру, упорно покушавао да развијањем својих јединица на крилима око Калне и Тумбе доведе у тежак

<sup>5</sup> С. Скоко, П. Опачић, *Војвода Степа Степановић*, том I, Београд, 1985, стр. 245.

положај српски Трећи пук. Борба је настављена и следећег дана када је „једног критичног момента командант пука, мајор Јован Цветковић, који је у пуној мери заслужио да му име остане забележено у историји, затражио од команданта армије да му пошаље појачања“.<sup>6</sup>

Генерал Степановић није очекивао овакав развој догађаја и зато је команданта пука опоменуо да су положаји на Тумби „неосвојиви ако се буду бранили као што треба и да Тумба може пасти тек онда када цео пук буде сатрвен“. Тражено појачање није се имало одакле послати, схватили су то трећепозивци одлучивши да се бране са оним што имају јер, ако Бугари заузму Тумбу отвара им се пут ка Црној Трави и Власотинцу.

Када су 7. јула 1913. два ојачана бугарска пука, уз подршку снажне артиљеријске ватре, кренула у силовит јуриш на положаје Трећег српског пука, дочекана су прецизном пушчаном ватром и заустављена. Велику помоћ пешадији пружала је батерија мајора Лазара Радосављевића (1879-1956) дејствујући целога дана фронталном и бочном ватром. У поновљеном, поподневном бугарском нападу гребеном Тумбе на сам центар српских одбрамбених положаја, густе непријатељски стројеви су заустављени ручним бомбама испред самих ровова. Жестока борба водила се све до мрака. Иако наоружан једнометним пушкама и застарелим оруђима, српски Трећи пук је исписао једну од најславнијих страница своје историје наневши Бугарима велике губитке од око 300 мртвих и 600 рањених. На српској страни било је 16 погинулих и 64 рањених бораца. Бугари су у нeredу одступили према Трну и то је значило крај битке. Обавештен о херојској одбрани Тумбе, генерал Степа Степановић упутио је мајору Цветковићу телеграм: „Пуку и Вама најсрдачније честитам јучерашњи успех над непријатељем. Краљ и Отаџбина признаће Вашу јуначку заслугу, и ја Вам од свег срца благодарим на показаном јунаштву и поздрављам Вас са узвиком: слава погинулима и хвала живима!“<sup>7</sup> И начелник штаба Врховне команде, војвода Путник, упутио је најтоплију захвалност храбрим витезовима.

У исто време, 6. јула 1913, јединице бугарске Треће армије (Трнски одред, јачине два пука и пет коњичких ескадрона) наступале су према Власини и Црној Трави са намером да пробију српске положаје и продором у долину Јужне Мораве пресеку саобраћајницу према Македонији и главнини српских снага на Брегалници. Гранични фронт од Чемерника до Букове главе бранио је само Други батаљон Првог пука III позива са једном позицијском батеријом. Пред вишеструко надмоћнијим непријатељем српски батаљон је почео да се повлачи на нове положаје. Српска Врховна команда је уочила да је Власина поседнута бројчано малим снагама и зато је већ 3. јула била

<sup>6</sup> Милутин Лазаревић: *Други балкански рат*, Београд, 1955, стр. 314.

<sup>7</sup> Власотиначки зборник, том II, Власотинце, 2006, стр. 81-88.

наредила команданту Тимочке војске да хитно, железницом, упути два пешадијска пука Шумадијске дивизије II позива у Владичин Хан. Најпре су стигли Други и Трећи батаљон Десетог пука и у току ноћи усиљеним маршем стигли на Власину, на положаје код Букове главе, Панчиног гроба и Чемерника. Трећи батаљон је био изложен јакој артиљеријској ватри са Колунице али је успео да се супротстави претходници 38. бугарског пука. У поподневним часовима у напад је кренуо цео бугарски пук ојачан са три коњичка ескадрона и две батерије које су непрекидно тукле Букову главу. Српске трупе су пружале жилав отпор продужујући свој фронт према Стојковића Махали како не би биле наткриљене. Пристицањем Четвртог батаљона и његовим развијањем на Дугој пољани заустављени су бугарски напади на 500-600 метара испред српских ровова. У исто време заустављен је и бугарски 37. пук на Чемернику. У току ноћи је, воловском запрегом, извучена једна батерија као помоћ српској пешадији на Буковој глави.

Сутрадан, 7. јула, борбе су настављене са већом жестином, а нарочито када је приспео и Први батаљон Десетог пука и запосео Стањину грамаду. У помоћ српској одбрани стигао је Пети прекобројни пук, коњички дивизион и две пољске батерије. Одбрана Дуге пољане ојачана је Трећим батаљоном док су на Чемерник упућени Први, Други и Четврти батаљон Петог прекобројног пука. С обзиром да штаб дивизије још није био стигао, командант Десетог пука II позива, потпуковник Милован Плазина командовао је свим јединицама на фронту Букова глава – Дуга пољана – Панчин гроб, а командант шумадијског артиљеријског дивизиона, пуковник Аћим Аћимовић (1868-1922) трупама на Чемернику. Ојачани српски фронт одбио је и трећи напад Бугара. Међутим, на другој страни Власинског блата бугарски 37. пук је, уз снажну артиљеријску подршку, успео да, уз велике губитке, пређе реку Власину и почне надирање у две колоне: једна преко Гаџине махале и друга преко Дојчинове махале и Дела. Када је српским снагама пристигао Други батаљон Петог прекобројног пука, распламсала се велика борба на Чемернику и Власини. Српски коњички ескадрони су кренули на јуриш док је артиљерија неутралисала бугарску пешадију на Белој води и Делу. Оба бугарска пука су се у току ноћи повукла ка Грамади и Колуници.

Наредног дана, 8. јула 1913, једна чета из Петог прекобројног пука је уништила готово цео бугарски коњички ескадрон (који је био заостао у повлачењу) и заробила митраљеско одељење. Овде треба рећи да је Петим прекобројним пуком командовао потпуковник Драгољуб Костић (1871-1932), веома способан старешина који ће 1923. бити унапређен у чин дивизијског генерала, а за ратне заслуге бити одликован са три Ордена Карађорђевог звезде с мачевима.

Ратни дописник париског „Журнала“, Анри Барби, пратећи ток операција, записао је: „Јужније, код Тумбе, на српско-бугарској граници, а источно

од Власотинца, Бугари су узалудно покушавали на разним местима да се дочепају железничке пруге која би им отворила пут за Ниш. Први пук III позива на Власини овековечио се је славом. Он се без артиљерије и митраљеза одупирао непријатељским пуковима, па чак извршио неколико јуриша на бајонет те је тако и очувао своје позиције“.<sup>8</sup>

У току тродневних борби на Чемернику, Буковој глави и Дугој пољани на српској страни је 710 људи избачено из строја. Бугарски губици су били још већи: само на Чемернику их је 150 погинуло.<sup>9</sup>

Бугари су са Грамаде и Колунице 9. јула одступили према Трну. Командант дивизије је намеравао да, по приспећу Десетог пука I позива, обједини српске снаге и почне наступање у циљу протеривања непријатеља. Међутим, с обзиром да је на Криворечком правцу лево крило српске Прве армије било изложено јаком притиску бугарских снага, српска Врховна команда је наредила Шумадијској дивизији II позива да према Босилеграду упути један пешадијски пук који би напао бок и позадину бугарског фронта. У духу тог наређења, у поподневним сатима 10. јула 1913. у правцу Босилеграда упућени су Други, Трећи и Четврти батаљон Десетог пука II позива и трећи батаљон Петог прекобројног пука са једном пољском батеријом. Овако обједињене снаге чиниле су Босилеградски одред којим је командовао потпуковник Милован Плазина. Како су историчари забележили, овај одред је пошао „у авантуру која ће и њега и њу покрити бесмртном славом“. После напорног марша целе ноћи преко Миљевских планина и долином Божичке реке, српски одред је у зору 11. јула упао у Босилеград и после краће борбе (у којој је нанео Бугарима осетне губитке) растерао делове бугарског 6. коњичког пука а после тога се утврдио на положајима очекујући даља наређења.

После почетних изненађења Бугари су се консолидовали и истога дана упутили према Босилеграду шест батаљона и две батерије. Сутрадан, 12. јула, бугарске трупе су нападе српски Босилеградски одред. Жестоке борбе настављене су и сутрадан када су Бугарима пристигла нова појачања. Отпочела је одлучујућа фаза Босилеградске операције<sup>10</sup> „коју је онда цела Србија пратила са највећим интересовањем“. Током 14. јула Бугари су снажно дејствовали артиљеријском ватром и вршили прегруписавање својих снага да би у раним часовима 15. јула са 12 батаљона пешадије и четири батерије напали српски одред. Тих драматичних дана на Власину је стигао Шести прекобројни пук са једном брдском и једном пољском батеријом. У зони ратних дејстава пристигла су нова појачања. На Миљевским планинама

<sup>8</sup> Анри Барби: *Брегалница 1913*, Београд, 1914.

<sup>9</sup> С. Скоко: *Други балкански рат 1913*, књига друга, Београд, 1975, стр. 219

<sup>10</sup> М. Лазаревић: *наведено дело*, стр. 343

се 16. јула 1913. одиграла велика битка. Када су се Бугари примакли српским положајима у зони пешадијске ватре очекујући свој 38. пук, српска батерија под командом јуначког командира, мајора Драгомира Стојановића (1878-1943, троструки витез Карађорђевог звезде) „окретала је, и под најжешћом непријатељском ватром, своје топове према потреби, тукући у исто време више циљева“ и врло брзо неутралисала бугарску батерију на Глошкој планини. Пристицањем два српска батаљона са Власине, бугарски 38. пук је, по други пут, одбачен према Трну. И овога пута венцем бесмртника овећао се српски Десети пук (овога пута Босилеградски одред) и његов храбри командант Милован Плазина.<sup>11</sup> Током шестодневних борби на Миљевским и Глошким планинама из српског борбеног строја избачено је 523 војника, подофицира и официра.<sup>12</sup> Међу погинулима је био и мајор Владислав Ђорђевић, командант батаљона. О бугарским губицима нема прецизних података.

После успешно изведеног Босилеградског маневра војвода Путник је, на основу добијених информација о покретима бугарске Пете армије у циљу обухватног маневра у леви бок и позадину српске Прве армије, телеграфисао команданту Шумадијске дивизије II позива да на Власини остави један пешадијски пук са једном батеријом, а остале снаге да обједини на Миљевској планини и предузме наступање према Црнооку. У духу тог наређења, Власину је остао да штити Десети пук I позива потпуковника Душана Димитријевића и 2. батаљон Првог пука III позива са једном батеријом. Команданту Десетог пука II позива је наређено да заузме Глошку планину и успостави везу са Пчињским летећим одредом.

Услед временских неприлика, српске трупе су тек сутрадан, упркос великим теренским тешкоћама, заузеле положаје на Глошкој планини. У исто време су јаке бугарске снаге нападе Десети пук I позива на линији Колуница – Грамада. Бугари су, после првог неуспешног напада на Власину, прикупили нове снаге (18 батаљона, 4 ескадрона и 9 батерија) којима је сада командовао генерал Христов и које су имале задатак да пробију српске одбрамбене положаје на Власини и продором у долину Јужне Мораве пресеку саобраћајницу Ниш – Врање, а потом нападну леви бок главних српских снага у Македонији.

Левокрилна група бугарске Треће армије напала је 20. јула српске трупе на Грамади, Колуници и Чемернику. Грамада је планински масив источно

<sup>11</sup> Милован Плазина (с. Губеревци, Чачак, 1864 – Београд, 1921) у периоду 1909-1912. командовао је пуком. Године 1914-1915. је заступник команданта Шумадијске дивизијске области и командант Власинског одреда, а од 1916. до 1918. помоћник команданта Шумадијске дивизије. Пуковник и двоструки витез Карађорђевог звезде с мачевима.

<sup>12</sup> С. Скоко: *наведено дело*, стр. 225.

од Црне Траве. Њени највиши врхови су Вртоп (т.т. 1719), Станикин крст (1707) и Мали Врх (1678). Положаје на Грамади бранио је 1. батаљон Десетог пука I позива са водом митраљеза. Бугарски пешадијски пук, ојачан брзометном батеријом и ескадроном коњице, користећи се густом маглом, приближио се српским снагама у зони пешадијске ватре на одсеку Грамада – Раскршће (однос снага 4:1 у корист Бугара). Када се магла проредила указало се бојно поље и густе стрељачки стројеви бугарске пешадије. Заступник команданта батаљона, мајор Душан Поповић<sup>13</sup> није дозволио да буде изненађен. Он је своје митраљезе поставио на истакнутим тачкама, на левом боку према бугарској војсци. На линији Грамада – Раскршће развила се огорчена борба, нарочито на левом крилу где су се Бугари примакли српским рововима на мање од сто метара. Митраљеско појачање које је пристигло Поповић је поставио према десном боку бугарског борбеног строја. Митраљези типа „Максим“ којима је српска војска била наоружана уочи Балканских ратова имали су велике борбене могућности, убитачно и застрашујуће дејство. Бугари нису издржали митраљеску и пушчану ватру српског батаљона већ су се у нeredу повукли остављајући на бојишту око 600 мртвих и рањених.<sup>14</sup>

У исто време, 20. јула 1913. су три бугарска пука, ојачана дивизионом коњице и са пет батерија, наступајући у три колоне долином реке Јерме, напали делове Десетог пука I позива на Крвавом камену и Плочи и овладали тим положајима. Затим су артиљеријском ватром напали српске јединице на Колуници. Командант Шумадијске дивизије II позива обавестио је команданта Десетог пука I позива да је Врховна команда наредила 11. пуку II позива да са једном брзометном батеријом крене са Дашчаног кладенца на Власину и „да се Колуница мора бранити по сваку цену“. Међутим, командант одсека на Колуници, потпуковник Љубомир Павловић, проценио је да ће бити опкољен јаким бугарским снагама и у току ноћи повукао је своје трупе на Букову главу. У новонасталој ситуацији Врховна команда је кориговала своје претходно наређење и наредила да се командант дивизије повуче на Власину како би затворио све правце према Владичином Хану. И поред тога, пуковник Мариновић је сутрадан, 21. јула, напао Бугаре на Плочи и Крвавом камену.

<sup>13</sup> Душан Поповић (1880-1918) је после завршених шест разреда гимназије у Крагујевцу завршио Нижу школу Војне академије са 32. класом, а касније и Вишу школу са 17. класом. У Првом балканском рату је командир чете у Десетом пуку. У Првом светском рату је командант батаљона. Био је тешко рањен на Мачковом камену. Душан Поповић је био начелник штаба Санџачке војске и пешадијске бригаде. Погинуо је 1918. код Ражња као командант јединица које су ослобађале Србију. Имао је чин потпуковника, а одликован је са два ордена Карађорђевог звезде с мачевима.

<sup>14</sup> Томислав Влаховић: *Витезови Карађорђевог звезде*, Београд, 1989, стр. 208.

Док су два батаљона Десетог пука I позива запосела положаје на Колуници, водила се веома тешка борба за освајање Плоче. Два батаљона Петог прекобројног пука, и поред неколико снажних јуриша у којима је погинуо мајор Никола Томић (командант 3. батаљона) нису успела да заузму Плочу. Српске трупе биле су изложене бочном дејству бугарске артиљерије са Острика и снажном митраљеском ватром из ровова испред Плоче. Када су Бугари одбили и последњи српски јуриш прешли су у противнапад и принудили оба батаљона Петог прекобројног пука на повлачење. Тада је српским снагама стигао у помоћ један батаљон Шестог прекобројног пука тако да се линија фронта стабилизovala на полазним положајима. Сутрадан су Бугари јаким снагама напали српске трупе на целом фронту. Два српска батаљона су се повукла на Букову главу. Напуштањем положаја на Колуници постојала је опасност да једнице Шумадијске дивизије II позива на Миљевској и Глошкој планини буду одсечене од своје позадине. Непријатељ, међутим, није искористио своје преимућство, задовољио се постигнутим и остао пасиван што је омогућило 3. и 4. батаљону Десетог пука I позива да се на Буковој глави реорганизују пошто су обавештени да су на Власини пристигла два батаљона 11. пука II позива.

Како би се осујетио бугарски противнапад према селу Божици, командант Шумадијске дивизије II позива је наредио команданту Петог прекобројног пука да свим трупaма које су биле на гребен Царице (један батаљон Десетог пука II позива, два батаљона Петог и један батаљон Шестог прекобројног пука са две батерије) енергично нападне Острик. Најпре су српске батерије неутралисале бугарску артиљерију на Острику, а онда су пешадијски батаљони заузели све три линије ровова и овладали Остриком. Из предострожности, српска Врховна команда је наредила да се српске трупе повуку на гранични гребен и утврде своје положаје. У току ноћи 21/22. јула јединице Шумадијске дивизије су повучене на линији Панчин гроб – Букова глава – Грамада. Истовремено су батаљони 11. пука II позива враћени у рејон Дашчаног кладенца.

У четвородневним борбама на Грамади, Колуници, Острику и Плочи српске трупе су претрпеле губитке од око 830 погинулих и рањених војника, подофицира и официра<sup>15</sup> међу којима је био и пуковник Прока Биволаревић,<sup>16</sup> руководица целокупне артиљерије на Власини. Хероизам

<sup>15</sup> С. Скоко: *наведено дело*, стр. 231.

<sup>16</sup> Прока Биволаревић (Лесковац, 1867 – Власина, 1913) после завршених шест разреда гимназије у Шапцу и Београду завршио је Нижу школу Војне академије 1889. са XIX класом и произведен у чин пешадијског потпоручника. Следеће године преведен је у артиљерију. У чин артиљеријског поручника унапређен је 1893, капетана II класе 1896, капетана I класе 1898, мајора 1902, потпуковника 1908. и пуковника 1913. Биволаревић је био референт артиљерије у Моравској дивизијској области, а од 1908. до 1912. командант брдског артиљеријског пука у Алексинцу. У Првом и

и пожртвовање испољили су многи појединци. Командир чете Ранко Ковачевић пробио се са својим војницима у непријатељску позадину и за шест сати борби нанео Бугарима осетне губитке. За тај подвиг касније је одликован Карађорђевоом звездом. Потпоручник Станимир Раловић успео је да зароби 36 бугарских војника – њему је додељена Златна медаља Обилића. Светолик Поповић, Боривоје Наумовић, Крста Жугић и многи појединци одликовани су Медаљама за храброст.<sup>17</sup>

Након регруписавања снага на обе зараћене стране, Бугари су 23. јула жестоко напали српске положаје на линији Букова глава – Панчин гроб – Стрешер. Борбе су настављене 24. јула са још већом жестином. Бугари су извршили и трећи јуриш на Бели камен и били одбијени са знатним губицима. Српска Врховна команда је, ради стратегијског скраћивања фронта дужине око 25 км, наредила постепено повлачење својих јединица и прикупљање на Чемернику. Док су се српске трупе повлачиле, сходно наређењу Врховне команде, енергични потпуковник Плазина, који је бранио одсек на Буковој глави и Дугој пољани, сачекао је Бугаре на јуришно одстојање а онда послао заповест својим батаљонима: „Застава, официри и значари на своја места за јуриш!“.<sup>18</sup> Начелник штаба Шумадијске дивизије II позива, потпуковник Милутин Лазаревић, забележио је: „Баш кад је командант дивизије са штабом силазио са Панчиног гроба (т. 1662), идући за Чемерник, на Буковој глави и Дугој пољани отпочела је паклена пушчана и митраљеска палба. Одједном је тамо одјекнуло громогласно и продужено „ура“, после чега је настала мртва тишина, по којој се одмах видело да се једна страна морала повући са положаја, али се тек ујутру на Чемернику могло сазнати која је то била страна... Бугари су били одбачени, али им то ипак није ништа сметало да се сутрадан без борбе докопају ових положаја“. Бугари су били одбачени ка Колуници и селу Божици. У дводневној борби на граничном гробу српски батаљони су изгубили 220 људи.<sup>19</sup> После напуштања граничног фронта пуковник Мариновић је применио активну одбрану тако што је на правцу Стрешер – Сурдулица оставио само 2. батаљон Првог пука III позива а остале снаге прикупио на линији Чемерник – Грамада.

У историји ратне вештине постоје примери изузетне упорности било једне, било више зараћених страна занемарујући при том сопствене губитке. Другом балканском рату био је помоћник начелника артиљерије Треће армије, а у појединим операцијама и командант армијске артиљерије. Прока Биволаревић је око десет година припремао батерије за ослободилачки рат и оне су дејствовале на целокупном ратишту од Јадранског мора до Једрена (Српски биографски речник, том I, Матица српска, Нови Сад, 2004).

<sup>17</sup> Добросав Туровић: *Јунаци Гвозденог пука*, Лесковац, 1990, стр. 211.

<sup>18</sup> Лист *Војска*, бр. 602 од 14.8.2003.

<sup>19</sup> С. Скоко: *наведено дело*, стр. 234

Рат има своју дијалектику која се не исцрпљује логиком. Слично се догодило и 27. јула 1913. када је Бугарима пошло за руком да се пробију до Стрешера (т.т. 1875). Са овог доминирајућег виса они су вршили јак притисак на српске снаге у намери да их одбаце са поседнутих положаја и пробију се до Јужне Мораве. У новонасталој ситуацији, командант Шумадијске дивизије II позива, пуковник Милутин Мариновић (1861-1941) затражио је одобрење да своје јединице повуче на прихватне положаје. Штаб српске Врховне команде био је у Скопљу, телефонска веза са Власином није постојала, једино је из Владичиног Хана могла бити успостављена. У Владичином Хану је био штаб мајора Драгољуба Узун-Мирковића (1875-1941) који је са седам пешадијских батаљона обезбеђивао пругу од Јагодине до Ђевђелије. Он је самоиницијативно донео веома важну, могло би се рећи пресудну одлуку, и у име војводе Путника обавестио Мариновића да повлачења нема јер је снагама на Власини упућено појачање.<sup>20</sup> Реч је о Стрешерском одреду који се састојао од три батаљона Трећег прекобројног пука, два батаљона Петог пука II позива и једног батаљона 12. пука II позива. Бугари су 29. јула предузимали неколико узастопних напада на Арнаутски преслап и Големо равниште без значајнијих резултата. У међувремену је српска Врховна команда упутила на Власину 15. пук I позива и Комбиновани пук са две батерије. Од ових трупа је формирана Сурдуличка (Масуричка) колона под командом пуковника Живка Павловића са задатком да најхитније овлада Стрешером и граничним гребеном на Власини. Батаљони Стрешерског одреда и Сурдуличке колоне улазили су у борбу па су Бугари били принуђени да рокирају своје трупе према Малом Врху, Грамади и Клиначници а потом су се повукли на граничном фронту. Тада је и стигло наређење свим трупам да се обуставе све борбене активности пошто је у Букурешту, на првој пленарној седници одржаној 31. јула 1913. донета одлука о закључењу примирја.

Други балкански рат је завршен потписивањем Букурешког мировног уговора 10. августа 1913. којим су дефинисана разграничења између Србије, Бугарске и Грчке око територијалне поделе у Македонији.

Поводом 25-годишњице овога рата лист „Ратник“ је писао: „Од свих победа наше војске, то је била она којој смо се најмање радовали, од свих наших војничких подвига, то је био онај којег би најмање желели да се сећамо, јер је овај рат, из кога смо војнички и политички изашли као победници, био трагедија исто толико за Србе, као и за Бугарску која га је изгубила“.

<sup>20</sup> Саво Скоко: *Војвода Радомир Путник*, том I, Београд, 1984, стр. 390 и лист *Ратник*, свеска VII, Београд, 1935.

Недалеко од Власинског језера, на Промаји, налази се Војничко гробље на којем почива неколико стотина српских војника, подофицира и официра који су бранили и одбранили стратегијски важан правац не дозволивши непријатељу продор према Јужној Морави.

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Службени војни лист* 1881 – 1935.  
*Лист Војска* бр. 602 од 14.8.2003.  
*Лист Ратник*, свеска 7, Београд, 1935.  
*Српски биографски речник*, том 1, Нови Сад, 2004.  
Б. Ратковић, М. Ђуришић, С. Скоко: *Србија и Црна Гора у балканским ратовима*, Београд, 1972.  
*Власотиначки зборник*, том 2, Власотинце, 2006.  
Анри Барби; *Брегалница 1913*, Београд, 1914.  
С. Скоко, П. Опачић; *Војвода Степа Степановић*, том 1, Београд, 1985.  
Милутин Лазаревић: *Други балкански рат*, Београд, 1955.  
Томислав Влаховић: *Витезови Карађорђевог звезда с мачевима*, Београд, 1989.  
Добросав Туровић: *Јунаци Гвозденог пука*, Лесковац, 1990.  
Саво Скоко: *Војвода Радомир Путник*, том 1, Београд, 1984.  
Саво Скоко: *Други балкански рат 1913*, књига 2, Београд, 1975.  
Група аутора: *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске*, том 5, Београд, 1998.

Summary

Časlav Dinčić

## CRNA TRAVA AND VLASINA IN THE SECOND BALKAN WAR

Dissatisfied with the decisions of the London Peace, Bulgaria attacked the Serbian army at the Bregalnica river and thus started the Second Balkan War. A week later, Bulgarian troops attacked Serbian positions on the line of Daščani Kladenac - Vlasina. The Third Infantry Regiment was particularly prominent in defending Tumba peak. Considering that the border front from the Čemernik mountain to Bukova Glava was defended by only one battalion of the First Regiment, the newly arrived reinforcements to Serbian forces on Vlasina stabilized this part of the front. The tenth infantry regiment even made a breakthrough towards Bosilegrad, but the Bulgarians also sent new forces so that a great battle took place on the Miljevske Mountains. In the following days,

the Bulgarians put pressure on Serbian positions in order to break through to the Južna Morava river and occupy the Niš-Skopje railway and thus threaten the supply lines of the Serbian army in the Bregalnica. Despite all the attempts, this did succeed, because the Serbian defense was impenetrable.